

Küçük Buzul Çağında Maveraiünnehir¹

Yunus Emre Tansü²

Özet

Tarihi açıdan özel bir statüye sahip olan Maveraiünnehir bölgesi Seyhun ve Ceyhun arasındaki bölge olarak bilinmektedir. Bu bölgenin verimlilik, stratejik konum ve zenginliği açısından önemli bir yere sahip olması halkları cezbetmiştir. Fakat bu verimlilik ve cazip durum zaman içerisinde azalmıştır. 1300-1850 yılları arasında Avrupa'yı kasıp kavuran Küçük Buzul Çağının başlamasıyla Maveraiünnehir bölgesinde de yaşanan kuraklık ve verimsizlik, bunların yanı sıra iç karışıklıklar bölgenin tarımsal anlamdaki önemini yitirmesine sebep olmuştur. Küçük Buzul Çağı öncesinde ve sonrasında Maveraiünnehir bölgesinde yaşanan iklimsel değişimler ve Ceyhun nehrinin akış yönünü değiştirmesi bu dönemi içeren kaynaklarda bahsedilen iklim şartlarından yola çıkılarak anlatılmaya çalışılmıştır. Kaynaklarda tam manasıyla Maveraiünnehir'de yaşanan iklim değişikliği bu dönemde yaşayan hanlıkların bu durumdan nasıl etkilendiğine dair toplu bir bilgi bulunmamaktadır. Bu makaleyle Küçük Buzul Çağının Maveraiünnehir bölgesinde nasıl bir etki yarattığına dair çıkarımlarda bulunulmuştur. Çalışmayı yaparken öncelikle Küçük Buzul Çağında bölgedeki nehirler ve bu nehirlerin kuraklıktan nasıl etkilendiğine bakılmış, daha sonra Maveraiünnehir'de kurulmuş olan devletleri tespit edip ardından bu devletler hakkında yapılan çalışmalar taranmış iklim ve etkileriyle alakalı bilgiler tespit edilmiştir.

Maveraiünnehir

Maveraiünnehir, İslam tarihçi ve coğrafyacılar tarafından Ceyhun nehri esas alınarak “nehirin öte tarafı” olarak tarif edilen bölgedir (Barthold, 2004; 55). Seyhun ve Ceyhun Nehirleri Orta Asya'nın en büyük iki nehridir. Seyhun Nehri Tanrı Dağlarından kaynağını alıp Aral Gölüne dökülmektedir. Ceyhun Nehri ise Pamir ve Hindikuş dağları arasından doğup batıya doğru

- 1 Bu çalışma İSARC 1. INTERNATIONAL GAZİANTEP SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS özet bildiri olarak sunulmuştur.
- 2 Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Ana Bilim Dalı, ytansu@gmail.com, 0000-0002-6183-5306.

akmaktadır. Ceyhun Nehri'nin tarih boyunca birkaç kez yatağını değiştirdiği kaynaklarda bildirilmiştir. Eski devirlerde Hazar Denizine daha sonra ise Aral Gölü'ne aktığı tespit edilmiştir (Esin, 1991: 98). Bazı kaynaklarda Seyhun ve Ceyhun nehrinin arasında kalan bölge olarak tarif edilmiştir (İbni Batuta, s. 639) Nitekim Ceyhun nehri esas alınarak nehrin doğu tarafındaki bölge için Maveraiinnehir, batı tarafındaki bölge için ise Horasan ismi kullanılmıştır (Önal, 2018; 42). Ve bu nehir Turani ve İrani bölgelerin sınırı olarak kabul edilmiştir. Modern zamanda ise Seyhun ile Ceyhun nehri arasındaki 660.000 km'lik coğrafi bölgeye verilen isimdir (Özgüdenli, 2003: 177). Bu bölge ilk fetih yıllarında Horasan'ın bir parçası olarak kabul edilmiştir. Fakat III. yy'da Samaniler döneminde bölgenin Horasan'dan ayrı ve özel bir statüye sahip olduğu görülmüştür (Özgüdenli, 2003; 177).

Eskiçağ coğrafyacıları tarafından Maveraiinnehir olarak da adlandırılmıştır (Barthold, 1978: 408). Fakat zaman içerisinde Arapça kaynaklarda Maveraiinnehir ya da Haytal, Batı kaynaklarında Transaxiana ve bazı Türk müellifler tarafından da Çay-ardı olarak adlandırılmıştır. Her ne kadar farklı adlandırılmış olsa da İrani ve Turani devletler arasında mücadele edilen ve tarihte zaman zaman İrani veya Turani göçebelerin nüfuz alanına girmiş bir bölge olmuştur. Fakat Kaşgari'nin rivayetine göre bu bölge İslamdan önce Turani'dir, İslamiyetten sonra İranileşmiştir (Esin, 1978: 161).

Bahsedilen bu bölge toprak açısından oldukça verimli, sulak, hayvanların otlatılması için elverişli alanları olan ve ticaret yollarının güzergahında bulunan bir bölgedir. Bunların yanı sıra zengin maden yataklarına da sahiptir. Bu bölgede tarımsal hayatın izleri çok eski tarihlere dayanıyor. Müslüman coğrafyacılar tarafından Maveraiinnehir'in, mamurluğu, toprağın verimliliği, ekin ve meyve mahsulleri ile ehli hayvanların bolluğu bunlara bağlı olarak nüfusun çokluğu, cömertliği, misafirperverliğinden bahsetmişlerdir (Barthold, 1978: 409). İbni Batuta ise seyahatnamesinde ekim dikim yapılan tüm arazilerden su çıktığı için çınar ve ceviz ağaçlarının yetişmediğini ancak buranın meyvelerinin en güzel meyveler olduğunu belirtmiştir (İbni Batuta, s. 1694). Bu bölge gerek nüfus kalabalıklığı gerekse toprakların verimliliği açısından Türk egemenliğindeki eyaletler arasında genellikle birinci sırayı işgal etmiştir (Barthold, 1990: 67).

Bu avantajların yanı sıra ticaret yolları üzerinde bulunması yol ve geçitlerin mükemmelliği, İslamın kabulünden sonra ribat ve hayır müesseselerinin çok olması da bu bölgeye ayrıcalıklar katmıştır. Genel olarak ilmi faaliyetlerin çok olduğu bir bölge olmuştur. Semerkant şehrinde adlarına daşman denilen okumuş adamın çok olduğu kaynaklarda geçmektedir (Ligeti, 2011: 122).

İslamiyetten önce de sonra da topluluklar ve devletler için önem arz eden bir bölge olmuştur.

Küçük Buzul Çağı

İklim, insanoglunun yaşam alanındaki dağılışını, tarımsal ve hayvansal faaliyetlerini, buna bağılı olarak sağılık durumunu, yaşam tarzını, mimarisini, sanatını ve sporunu, giyim tarzını ve daha sayılabilecek birçok etkinliğini belirleyen önemli bir unsurdur. Her toplum kendi yaşam alanındaki iklim tarzına göre yaşam sürdürmüştür. Yani iklimin getirilerine göre kendilerini şekillendirmişlerdir. Fakat bu durum her zaman kolay olmamıştır. Tarih içerisinde öyle dönemler var ki iklim, farklı sebeplerden dolayı oldukça farklılaşmış mevsimsel farklılıklar olağanüstü derecede artmıştır. Bu dönemlerden birisi de Küçük Buzul Çağı olmuştur. Başlangıcı ve bitimi hakkında farklı görüşler olmakla beraber en geniş haliyle 1300-1850 yılları arasındaki dönemi kapsadığını söyleyebiliriz (Gönençgil, Vural, 2016: 14). Bu çağ Güneş etkinliklerinin azalması ve volkanik faaliyetlerin artmasıyla yeryüzüne gelen güneş ışınlarının yeteri kadar ısı verememesi olmuştur (Dündar, 2017: 54). Küçük Buzul Çağı kış aylarının çok sert geçmesinin yanı sıra bahar ve yaz aylarının da kurak geçtiğı bir dönemdir. Öyle ki bu dönemde ilkbaharda erimesi gereken karlar sonbahara kadar yerden kalkmamıştır. Bu sebeple sadece dağ tepelerinde olan buzullar dağ eteklerine kadar inmiştir. Bu durum çiftçilik ve hayvancılığı olumsuz etkilemiştir (Vural, 2016: 25). Aynı zamanda biyoçeşitlilik ve bunun dağılışı üzerinde olumsuz etkileri görülmüştür ve bununla beraber orman ve ormanlık alanlarda etkilenmiştir (Vural, 2016: 32)

Küçük Buzul Çağı dünyanın her yerinde farklı yoğunluklarda meydana gelmiştir. Örneğin bu süreçten en fazla etkilenen bölgeler dağılık ve soğuk olan bölgeler olmuştur. Yani Kuzey Avrupa ülkeleri. Fakat yaklaşık 5 yüzyıl süren bu çağın getirileri her bölge için bir felaket olmuştur. Bu çağın en önemli etkisi tarım üzerine olmuştur. Tarımın azalması kıtlık demektir, kıtlık yetersiz beslenmeyi doğurur, yetersiz beslenme sonucunda bağışıklık sistemi zayıflar ve hastalıklar baş gösterir, hastalıkların ve kıtlıkların olduğu bölgelerde de yoğun göç verme durumu görülür. Bunların yanı sıra devletlerin tarım ürünlerinden aldıkları vergilerin azalmasıyla devlet ekonomileri çöker. Yine savaşlar ve ayaklanmalar olabilir. Ki bu saydığımız beşeri etkilerin tamamı Küçük Buzul Çağında özellikle Avrupa'da yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Bu dönem içerisinde 1315-1321 yıllarında Büyük Kuraklık, 1337-1453'te Yüzyıl Savaşları, 1348'de Avrupa nüfusunun yarısını yok eden veba salgını, 1459'da İngiltere'de şarap üretiminin azalması, 1595-1610'da Celali İsyanlarının yaşanması, 1618-1648'te 30 yıl savaşlarının yaşanması, 1845-

1849'da Büyük ölçekli Avrupa göçü ve İrlanda patates kıtlığı gibi bölgeleri büyük ölçüde etkileyen olaylar yaşanmıştır.

Küçük Buzul Çağında Maveraiünnehir

Küçük Buzul Çağı süresince, Maveraiünnehir olarak adlandırılan coğrafi sahada birçok devlet varlığını sürdürmüştür. Beş yüzyıl gibi uzun bir zaman diliminde gerçekleşmiş olan Küçük Buzul Çağı daha öncede bahsettiğimiz gibi her bölgede farklı zamanlarda farklı etkiler göstermiştir.

İlk olarak bu dönem içerisinde Maveraiünnehir bölgesinin sınırlarını belirleyen Ceyhun Nehri'nin Sasani, Grek, Latin ve ilk İslam kaynaklarında yatağının ve döküldüğü yerin değişmiş olduğuna değinilmiştir (Esin, 1991, 98). Bazı kaynaklarda ise Seyhun Nehri'nin yatağını değiştirdiği iddia edilmiş olsa da Seyhun Nehri'nin yatak değiştirdiğine dair tarihi kaynaklarda destekleyici bir açıklamaya rastlanmamıştır (Muhammedcanov, 2009; 272). Ceyhun Nehri yatağının tarih içerisinde defalarca Hazar Denizi ve Aral Gölü arasında yer değiştirdiği iddia edilmiştir (Esin, 1991: 98). Ceyhun Nehri'nin yatağının son olarak Küçük Buzul Çağı dediğimiz dönemde değişmiş olması bu iklim olayından kaynaklandığını düşündürmektedir.

Ceyhun Nehri'nin MÖ 138-126 yıllarında Gürgenç şehrinin yakınlarından geçtiği ve oradan Hazar Denizine döküldüğü kaynaklarda belirtilmiştir (Taneri, 1996: 321). Bununla beraber 1220 yılında Moğollar Gürgenç'i muhasara ederken Ceyhun sularının şehri istila eylememesi için bendlerle zaptedilmiş olduğunu gördüler ve şehri işgal edebilmek için bendleri yıkıp şehri suya garketmişlerdi (Togan, 1978: 422). Ceyhun Nehri'nin suyunun tamamının tarımda kullanıldığı bu sebeple çevresindeki şehirlerin verimli topraklara sahip olduğuna değinilmiştir (Anonim, 1999: 39). Anlaşıldığı üzere bu dönemde de Ceyhun nehrinin yatağı Gürgenç şehri yakınlarından Hazar Denizine dökülmekteydi. Gürgenç şehrinin konumundan ötürü çok verimli topraklarının olduğu, büyük ve güzel bir şehir olduğu kaynaklarda kaydedilmiştir. (Kazvini: 520). Hatta Batı Asya ve Avrupa ile Uzak Doğu ticaret yolu üzerinde en büyük şehirlerden biri olarak anılmıştır (Barthold, 2004: 128). Fakat istilalar sonrasında eski önemine ve güzelliğine erişemeyen şehir, Ceyhun Nehri yatağının Aral Nehrine kaymasıyla da verimliliğini kaybetmiştir (Barthold, 2004: 205). Bununla beraber iklimi de bozulmuştur (Taneri, 1996: 323). İklim bozukluğu ve Küçük Buzul Çağının etkisiyle nehir yatağının değişerek çölleşen bölge, halkını göçe mecbur kılmıştır. 1645'ten sonra Hive'nin kuzeydoğusuna Yeni Ürgenç adıyla şehri yeniden kurmuşlardı (Taneri, 1996: 323).

Bu bağlamda kuraklaşan Maverâünnehir, hem halkın yaşam standartını hem göç yollarını hem de toprak verimliliğini etkilemiştir. Verimlilik ve zenginlikle anılan Maverâünnehir Küçük Buzul Çağı'nda yaşanan kuraklık, kuraklığın sebep olduğu nehrin yatağının değişmesi ve buna bağlı olarak topraktaki verimsizlikle kötü bir dönem yaşamıştır.

Bununla beraber Küçük Buzul Çağı'nın devletlere etkisi de kaynaklara yansımıştır. Bu devletlerden biri Timurlu Devleti'dir. Emir Timur 1370 yılında Semerkant'ta tahta oturmuştur. Maverâünnehir bölgesi bu devletin sınırlarının büyük bir kısmını oluşturmuştur. Varlığını koruduğu yıllar hasebiyle Küçük Buzul Çağı'nı yaşamıştır. Bu devirde tarımsal olarak kuraklığa çok değinilmemiş olsa da yaşanan kışların her zamankinden daha sert olduğuna değinilmiştir. Örneğin 1376 yılında "hava o kadar soğuktur ki insan elini bile dışarı çıkaramıyordur ve bu soğuklar 3 ay boyunca devam etmiştir" cümleleri hava şartlarının normalin üzerinde seyrettiğini göstermektedir (Yezdî, 2013: 119). Bu dönemin diğer kışlardan farklı olarak yaşattığı etkiler özellikle savaşlarda yaşattığı zorluklarıyla eserlere konu olmuştur. Semerkant'ta 1388-1389 yıllarında kışın alışılmadık bir şekilde sert geçtiğinden, her şeyin donduğundan bahsedilmiştir. Havanın sürekli kapalı olup daima kar yağdığı tasvir edilmiştir (Yezdî, 2013: 172). Boğazların kapandığı, yolların kullanılmaz halde olduğu anlatılmaktadır (Roux, 1994: 103). Bu kadar sert geçen kış elbette tarım topraklarına da büyük zararlar vermiştir.

Bunların yanı sıra, bu dönemde Doğu Avrupa'ya yapılan seferlerle Küçük Buzul Çağında o bölgede yaşanan mevsimsel zorluklar Timur'un savaşlarına konu olmuştur. Timur'un Gürcistan seferine çıkarken o yılın ne kadar soğuk geçtiğinden bahsedilmiştir. Küçük Buzul Çağı'nın Doğu Avrupa seferine de ne denli zorluklar çıkardığını hiç böyle bir kış geçirmediklerini hatta Hazar Denizi'nin kuzeyine gitmek için askerlerin buz tutmuş toprakta merdiven basamakları kazarak, kancalarını buza saplayarak ilerledikleri not edilmiştir. Çok adamın ve atın telef olduğundan, soğuktan kiminin eli, ayağının koptuğu; kiminin kulağı, burnunun düştüğü anlatılmıştır (Marozzi, 2006: 418).

Timurlu hanedanının ardından 1500'lü yıllarda Şeybani Han tarafından kurulan Buhara Hanlığı sırasıyla Şeybaniler, Astrahanlılar (Canoğulları) (1599-1785) ve Mangıtlar (1785-1920) dönemi olarak Maverâünnehir'de var olmuşlardır. Bu tarihler Küçük Buzul Çağının yaşandığı döneme denk gelmektedir.

Özbekler olarak bilinen Şeybaniler daha önce göçebe bir yaşam sürerken Maverâünnehir'e gelmekle yerleşik yaşamı benimsemişlerdir (Çınar, Atay,

2022: 578). Bunun etkisiyle de olacak ki tarımsal hayata dair pek istikrarlı bir düzenlemeleri olmamıştır. Bunun yanı sıra yaz aylarında yüksek güneşlenme yaşayan, kuruluk ve kuraklıkla karşı karşıya kalan ve mevsimler farklılıklarında olduğu bölgede haliyle tarımsal faaliyetlerde düşmüştür (Duman, 2023: 132). Yani bu dönemde tarımsal olarak bir düşüş yaşandığını söylemek mümkün. Kuraklığın sebeplerinden biri sahada karla beslenen nehirlerin çevresinde yapılan tarım alanlarının bu nehirlerin kurumusuyla tarım alanlarının da yok olması olmuştur (Duman, 2023: 133). Bu kuraklığın sebebinin Buzul Çağının yaşattığı mevsimsel dengesizliklere bağlamak mümkündür.

Bunlarla beraber Kazak seferine giderken Şeybani Han ve askerlerinin Seyhun nehri civarına geldiklerinde mecburen durakladıklarını ve kış şartlarında nehrin buz tuttuğunu ve nehri geçemediklerinden bahsedilmiştir. (Ükten, 2015: 37). Bu kışın diğer kışlara göre daha sert geçtiği askerlerin ve hayvanların takatsiz kaldığına da değinilmiştir (Çınar, Atay, 2022: 580). Kaynaklarda bahsedilen bu hava şartlarının normalin dışında olduğuna değinilmesi Küçük Buzul Çağının Maveraiinnehir bölgesindeki etkisini ortaya koymuştur.

Şeybanilerden sonra yönetimi eline alan Astrahanlar bir diğer adıyla Canoğulları Maveraiinnehir bölgesindeki kuraklık ve tarımsal faaliyetlerin gittikçe köreldiği bir dönem olarak ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde Maveraiinnehir’de meydana gelen savaş ve senenin ağır kış şartlarından dolayı halkın açlık ve sefalet içine düşmelerine değinilmiştir (Ükten, 2015: 52). İlk başlarda Küçük Buzul Çağı’ndan oldukça az etkilenen Maveraiinnehir bölgesi dönemin ilerlemesiyle önce tarımsal anlamda daha sonra kıtlık ve yoksulluk alanında sıkıntıya düşmüştür.

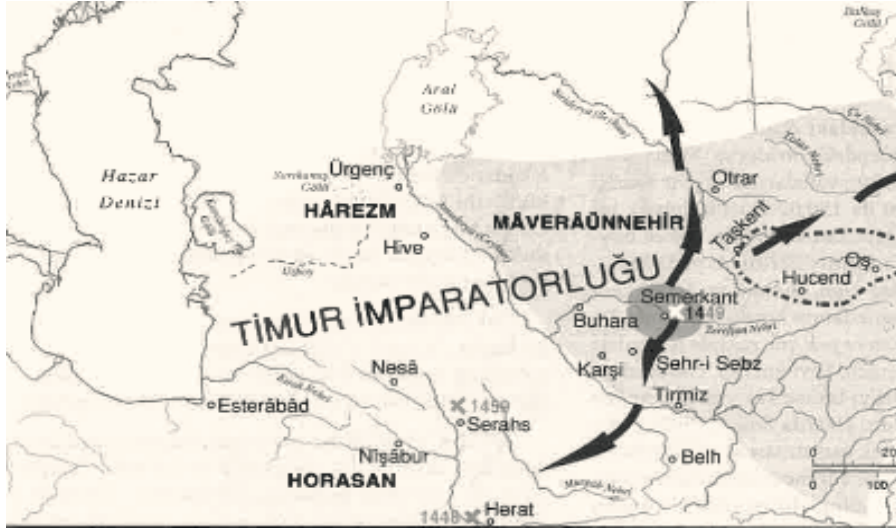
Maveraiinnehir bölgesinde Küçük Buzul Çağı’yla beraber büyük bir kuraklaşma, burada yer alan nehirlerin kollarının kurumusu, Ceyhun Nehrinin yatağının değişmesi ve bu sebeple yaşanan verimliliğin düşmesi gibi iklimsel ve ekonomik sorunlar meydana gelmiştir. Yaşanan bu sıkıntılar zamanla ekonomiyi ve ticaret yollarını da etkilemiştir. Bu durum da tarih boyunca bahsedilen Maveraiinnehir’in verimlilik ve güzelliğine gölge düşürmüştür.

Sonuç

Ceyhun Nehri ile Seyhun Nehri arasındaki zengin bir kültüre, verimli bir toprağa ve çeşitli insan topluluklarına ev sahipliği yapmış olan Maveraiinnehir 1300’lü yıllarda başlayan ve en fazla Avrupa’yı etkileyen o doğa felaketiyle sahip olduğu zenginlikleri kaybetmeye başlamıştır. Dünya üzerinde birçok bölgeyi etkileyen Küçük Buzul Çağı, Maveraiinnehir bölgesi için de bir kabus olmuştur. Öncelikle çok soğuk hava şartları toprağı etkilemiş,

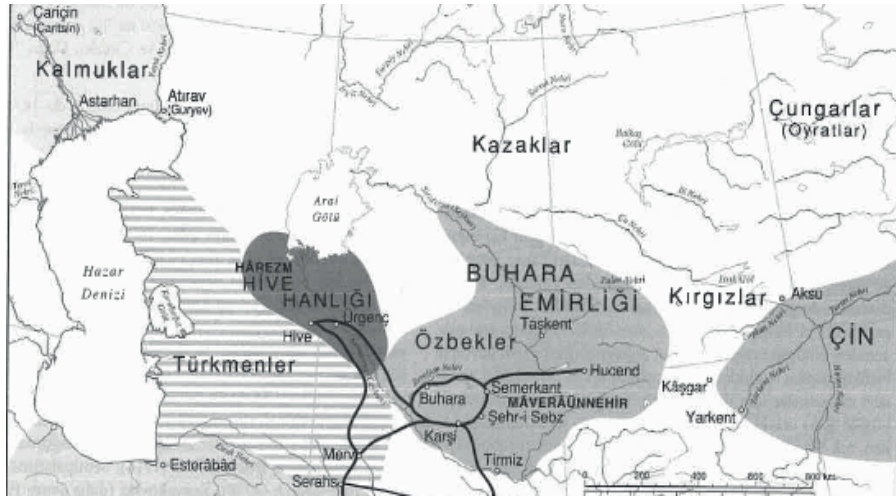

2. Harita
(Abazov, 2022; 26. Harita)

14. yy. Timur Devleti'nin dağılma yıllarında Ceyhun Nehri'nden beslenen bu kolun artık Ceyhun Nehri'nden beslenmediği görülmekte.

3. Harita
(Abazov, 2022; 29. Harita)

18. yy.'da ise bu kolun yaşanan Küçük Buzul Çağı sonrasında tamamen yok olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Abazov, R. (2022). *Orta Asya'nın Muhtasar Tarih Atlası*. Selenge Yayınları, İstanbul.
- Aka, İ., (2012). "Timurlular", TDV İslam Ansiklopedisi, 41, 177-180.
- Alpargu M. Ve Çelik M.B. (2021). Özbek Hanlıkları. S. Yılmaz (Ed.). *Özbekistan* (s. 27-78). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı.
- Anonim. (1999). *Hudûdü'l-Âlem*. (tahkik: Yusuf el-Hâdî). Kahire.
- Barthold, V.V., (1978). "Maveraünnehir", MEB İslam Ansiklopedisi, 7, 408-409.
- Barthold, V.V., (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Barthold, V.V., (2004). *Orta Asya Türk Tarihi -Dersleri-* (Haz. Hüseyin Dağ), Çağlar Yayınları, Ankara.
- Barthold, W. (1978). "Aral", MEB İslam Ansiklopedisi, 1, 551-552.
- Çınar, G.K Atay, Ş., "Buhara Özbek Hanlığı'nda Soyurgal ve Tanha Tipi Toprak Mülkiyeti (Şeybanîler ve Astrahanîler Devri). Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 4 (8), 577-588.
- Duman, Ş., (2023). *Buhara Hanlığı'nda İmamkulu Han Dönemi (1611-1641)*, (Doktora Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Dumlupınar, İ.Y., (2023). "Astrahanîler ve Mangıtlar Devri Buhara Hanlığı (1599-1920): Genel Hatlarıyla Kaynakları ve Siyasi Tarihi", Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 5(9), 199-220.
- Dündar, P. (2017). Küçük Buzul Çağı, Büyük Sorunlar. TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi, 48-55.
- Esin, E. (1978). *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- Esin, E. (1991). "Amuderya", TDV İslam Ansiklopedisi, 3, 98-99.
- Ferah, K. (2020). *16-19. Yüzyıllar Arasında Türkistan'a Gelen Yabancı Seyyahlar* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Gönençgil, B., Vural, G. (2016). Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri, TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, 10-25.
- İbn Batuta. *İbn Batuta Seyahatnamesi* (A. Sait Aykut). Yeni Şafak Baskısı.
- Marozzi, J. (2004). *Timurlenk* (çev. Hülya Kocaoluk). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Mesudî, (2004). *Murûc ez-Zehab (Altın Bozkırlar)* (çev. Ahsen Batur). Selenge Yayınları, İstanbul.
- Muhammedcanov, A. (2009). "Siriderya", TDV İslam Ansiklopedisi, 37, 272.
- Önal, R., (2018). Mâturîdî Düşüncenin Teşekkülünde Sosyo-Jeo-Politik Bağlam: Mâverâünnehir (Semerkand ve Buhara) Üzerine Analizler, *Bandırma Onyedî Eylül Üniversitesi 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, 40-86.

- Özaydın, A., (1993). “Canoğulları”, TDV İslam Ansiklopedisi, 7, 154-155.
- Özgülüdenli, O.G., (2003), “Maverâünnehir”, TDV İslam Ansiklopedisi, 28, 177-180.
- Roux, J.P. (1994). *Aksak Timur İslamın Kutsal Savaşçısı* (çev. Ali Rıza Yalt), Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Taneri, A. (1996). “Gürgenç”, TDV İslam Ansiklopedisi, 14, 321-323.
- Togan, A.Z.V. (1978). “Amuderya”, MEB İslam Ansiklopedisi, 1, 419-426.
- Türkoğlu, İ (2010). “Şeybanîler”, TDV İslam Ansiklopedisi, 39, 45-47.
- Ükten, S.S., (2015). *Buhara Hanlığı'nın Askeri Teşkilatı (1500-1868)*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi.
- Ükten, S.S., (2017). “16-18. Asırlarda Buhara Hanlığı'na Gelen Batılı Seyyahlar ve Seyahatnameleri. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(2), 137-164.
- Vural, G. (2016). *Fiziki Özellikleri ve Beşeri Etkileriyle; Küçük Buzul Çağı (1300-1850)*, (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Yezdî, Ş.A. (2013). *Emîr Timur (Zafernâme)* (çev. Ahsen Batur). Selenge Yayınları, İstanbul.